

HET DECOR VAN EEN MACHTSWISSEL

Ruimtegebruik bij de Gentse wetsvernieuwing in de vijftiende eeuw

Dr. Jacoba van Leeuwen
(K.U.Leuven)¹

In de middeleeuwse Vlaamse steden werd jaarlijks een nieuw stadsbestuur verkozen en aangesteld². Doorgaans op een vaste datum werd de macht over de stad aan een nieuwe groep bestuursleden overgedragen. Deze publiekrechtelijke handeling was een belangrijke gebeurtenis in de middeleeuwse stad; met de wetsvernieuwing werd een ambtstermijn afgesloten en een nieuw bestuurlijk jaar geopend. De verkozen bestuursleden kregen daarbij een nieuwe sociale positie toegekend. Historici hebben in het verleden deze jaarlijkse machtswissel reeds uitvoerig bestudeerd. Zij hadden daarbij vooral aandacht voor de gehanteerde kiessystemen en de personele samenstelling van de schepenbanken. Aan de rituele aspecten van dit gebeuren werd doorgaans heel wat minder aandacht geschonken.

Recent onderzoek wees echter op het belang van de symbolische communicatie van de macht. Studies van de keuze en de aanstelling van middeleeuwse stadsbesturen in het Hanzegebied³, in Bern⁴ en in de Italiaanse stadsstaten⁵

¹ Deze bijdrage werd voor een deel gebaseerd op mijn doctoraatsonderzoek: *De wisseling van de macht. Een onderzoek naar de betekenis van de wetsvernieuwing in Gent, Brugge en Ieper (1379-1493)*, Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Leuven, 2002. Het eerste deel van deze verhandeling wordt gepubliceerd bij de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten onder de titel: *De Vlaamse wetsvernieuwing. Een onderzoek naar de jaarlijkse keuze en aanstelling van het stadsbestuur in Gent, Brugge en Ieper in de Middeleeuwen*. Ik dank het Onderzoeksfonds van de K.U. Leuven dat mij via een postdoctoraal mandaat in staat stelde deze bijdrage te schrijven.

² Gebruikte afkortingen: ADN: Archives Départementales du Nord, Lille; ARA: Algemeen Rijksarchief, Brussel; BAB: Bisschoppelijk archief Brugge; Rk: Rekenkamer; SAB: Stadsarchief Brugge; SAG: Stadsarchief Gent.

³ D.W. POECK, "Zahl, Tag und Stuhl. Zur Semiotik der Ratswahl", *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*, 33 (1999) 396-427; D. W. POECK, "Rituale der Ratswahl in westfälischen Städten", in: B. Stollberg-Rilinger, red., *Vormoderne politische Verfahren. Zeitschrift für historische Forschung. Beiheft 25*. Berlin, 2001, 207-262.

⁴ R. SCHMID, "Wahlen in Bern. Das Regiment und seine Erneuerung im 15. Jahrhundert", *Berner Zeitschrift für Geschichte und Heimatkunde*, 58 (1996) 233-270.

⁵ H. KELLER, "'Kommune': Städtische Selbstregierung und mittelalterliche 'Volksherrschaft' im Spiegel italienischer Wahlverfahren des 12.-14. Jahrhunderts", in: G. Althoff, red., *Person und Gemeinschaft im Mittelalter. Karl Schmid zum 65. Geburtstag*. Sigmaringen, 1988, 573-616; H. KELLER, "Wahlformen und Gemeinschaftsverständnis in den Italienische Stadtkommunen 12./14. Jahrhunderts. Voraussetzungen und Wandlungen", in: R. Schneider en H. Zimmermann, red., *Wahlen und Wählen im Mittelalter. Vorträge und Forschungen*. Herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte 37. Sigmaringen, 1990, 345-374.

toonden aan dat deze bestuurswissel een belangrijk moment vormde om de machtsverhoudingen in de stad symbolisch uit te drukken. Naast een publiekrechtelijke handeling was de wetsvernieuwing immers ook een ritueel dat de statusverandering van de nieuwe bestuursleden moest communiceren en legitimeren⁶. De ruimte speelde in dit proces een belangrijke rol. Rituelen vonden immers niet in een vacuüm plaats. Zij werden in een bepaald decor geësceneerd en die ruimtelijke context droeg in grote mate bij tot het welslagen van de symbolische communicatie⁷.

In deze bijdrage staat het decor van de Gentse wetsvernieuwing in de vijftiende eeuw centraal. Waar werd deze machtswissel geësceneerd? En wat was de functie van dit decor? Op welke manier moest de ruimte de legitimatie van het nieuwe stadsbestuur bevorderen? En hoe verwees de ruimte naar de verwachtingen waaraan het gedrag van deze nieuwe bestuurders moest beantwoorden? Kortom: wat was de relatie tussen de inrichting van de ruimte en de boodschap die tijdens het ritueel van de wetsvernieuwing werd gecommuniceerd?

In een eerste paragraaf schetsen we kort de geschiedenis van de Gentse wetsvernieuwing. Daarna gaan we in op het decor van deze jaarlijkse machtswissel. Hierbij bestuderen we allereerst de functie van het stadhuis van de Keure. Vervolgens analyseren we het aandeel van de bedelordekloosters en tenslotte komt de lokalisatie van bepaalde handelingen in private en semi-publieke ruimtes ter sprake. We zullen daarbij de Gentse situatie vergelijken met het gebruik van de ruimte tijdens de wetsvernieuwing in Brugge en Ieper en de bredere Europese context.

---

⁶ Dit is de definitie van een ritueel volgens Althoff en Siep: G. ALTHOFF, en L. SIEP, "Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme vom Mittelalter bis zur französischen Revolution. Der neue Münsterer Sonderforschungsbereich 496", *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*, 34 (2000) 403.

⁷ P. ARNADE, M. HOWELL en W. SIMONS, "Fertile Spaces: The Productivity of Urban Space in Northern Europe", in: M. Howell, P. Arnade en W. Simons, red., *Proceedings of the Conference Fertile Space: the City in Northern Europe 1100-1650. Dartmouth college, Hanover (N.H. USA) 15-16 mai, 1999*. *The Journal of Interdisciplinary History*, 32 (2002) 525, 527. Voor een overzicht van het gebruik van de ruimte bij rituelen, zie: M.A. BOJCOV, "Qualitäten des Raumes in zeremoniellen Situationen: Das Heilige Römische Reich, 14-15. Jahrhundert", in: W. Paravicini, red., *Zeremoniell und Raum. 4 Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen veranstaltet gemeinsam mit dem Deutschen Historischen Institut Paris und dem Historischen Institut der Universität Potsdam. Potsdam 25. bis 27. september 1994*. Residenzenforschung. Herausgegeben von der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen VI. Sigmaringen, 1997, 129-153.

RUIMTEGEBRUIK BIJ DE GENTSE WETSVERNIEUWING

1. Het ritueel van de Gentse wetsvernieuwing in de middeleeuwen (1301-1493)

In het laatmiddeleeuwse Gent werd jaarlijks een nieuw stadsbestuur verkozen en aangesteld. Dit bestuur bestond uit een college van schepenen van de Keure en een college van raadsleden, ook wel schepenen van Gedele genoemd. Beide colleges stonden onder leiding van een burgemeester.⁸ Elk jaar op 14 augustus werden deze twee schepenbanken vervangen tijdens het ritueel van de wetsvernieuwing.

In 1301 vaardigde de Franse koning Filips de Schone een charter uit voor de stad Gent waarin hij de procedure van de jaarlijkse machtswissel vastlegde. Hiermee werd een getrapt kiessysteem ingesteld, waarbij de schepenen verkozen werden door acht intermediaire kiezers. Elk jaar stuurde de heer commissarissen⁹ naar de stad die vier 'herenkiezers' moesten aanduiden. De uit-tredende schepenen kozen op hun beurt vier 'stedenkiezers'. Deze acht kiezers trokken zich terug in conclaaf en kozen zesentwintig burgers, verdeeld in twee groepen van dertien. De vorstelijke vertegenwoordigers bepaalden vervolgens welk dertiental schepenen van de Keure werd, en wie de schepenen van de Gedele¹⁰. Hoewel dit privilege de verkiezing gedetailleerd regelde, vulden de Gentenaren het kiessysteem verder aan met eigen gewoontes en gebruiken. Rond 1360-70 kwam een vaste verdeling van de schepenzetels over de drie leden van de stadsgemeenschap tot stand: de poorterij zou zes zetels innemen, terwijl de wevers en de kleine neringen ieder tien zetels voor hun rekening namen. Volgens deze regeling werden de stedenkiezers verkozen door de overdekens van de weverij en de kleine neringen. De herenkiezers konden bovendien enkel de zes vertegenwoordigers van de poorterij kiezen¹¹.

---

⁸ J. DECAVELE, "Bestuursinstellingen van de stad Gent (einde 11de eeuw-1795)", in: W. Prevenier en B. Augustyn, red., *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*. Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provincien. Studia 72, Brussel, 1997, 277-322.

⁹ Over deze commissarissen, zie: P. VAN PETEGHEM, "Het commissariaat voor de wetsvernieuwing en voor het afhoren van de rekeningen in Vlaanderen (14de-18de eeuw). Controle en beheersing van het eerst en meest geürbaniseerde gebied der Nederlanden", in: W. Prevenier en B. Augustyn, red., *De Vlaamse instellingen tijdens het ancien régime: recent onderzoek in nieuw perspectief. Symposium georganiseerd in Brugge op 18 mei 1998*. Miscellanea archivista studia 111, Brussel, 1999, 67-138.

¹⁰ M. BOONE, "Het charter van Senlis' (november 1301) voor de stad Gent. Een stedelijke constitutie in het spanningsveld tussen vorst en stad (met uitgave van de tekst)" H.M.G.O.G. (deze bundel)

¹¹ M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 – ca. 1453 Een sociaal-politieke studie van en staatsvormingsproces*. Verhandelingen van de koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België – Klasse der Letteren 133, Brussel, 1990, 38-45; VUYLSTEKE, *De rekeningen der stad Gent*, 521-537.

In de vijftiende eeuw vormde het Gentse kiessysteem meermaals het onderwerp van debat tussen de hertog en de stad. De landsheer wilde immers zijn greep op de samenstelling van het bestuurscollege vergroten. Bij de vrede van Gavere in 1453 greep Filips de Goede zijn kans en zette de overdekens buitenspel. Bovendien verbood hij de gebruikelijke verdeling van de schepenzetels over de drie leden¹². In 1469 schafte Karel de Stoute zelfs de steden- en herenkiesers af en liet vijf vorstelijke commissarissen de schepenen verkiezen¹³. Deze regeling bleef in voege tot 1477. In dat jaar bepaalde Maria van Bourgondië dat de benoeming van de schepenbank weer op de oude manier moest verlopen, volgens het getrapte systeem uit 1301¹⁴. Maximiliaan van Oostenrijk behield in 1485 de keuze voor aan acht herenkiesers en schakelde zo de stedenkiesers uit¹⁵. Deze ingreep werd tijdens de opstand in november 1487 weer ongedaan gemaakt. Bij de vrede van Cadzand in 1492 werd tenslotte bepaald dat men het charter van Senlis zou volgen, zonder dat stedelijke aanvullingen mochten worden toegevoegd.¹⁶

Het ritueel van de Gentse wetsvernieuwing bestond in de late Middeleeuwen uit vier officiële fases. Eerst werd de machtsoverdracht geopend met de feestelijke ontvangst van de grafelijke commissarissen. Daarop volgde het conclaaf, de geheime beraadslaging van de kiezers. Een derde fase bestond uit de publieke proclamatie van het nieuwe bestuur aan de bevolking. De plechtige eedaflegging sloot het formele gedeelte van het ritueel af.¹⁷ Uit de geschiedenis van de Gentse wetsvernieuwing blijkt dat er voorafgaand aan het ritueel onderhandelingen plaatsvonden aangaande de concrete verdeling van de schepenzetels.¹⁸ Ook na de wetsvernieuwing vonden er nog activiteiten plaats, zoals de organisatie van feestelijkheden om de machtsoverdracht te vieren. Al deze handelingen werden in een welbepaald ruimtelijk kader geënceneerd. In het onderstaande gaan we na wat de betekenis van die locatie was voor de symbolische communicatie van de sociale positie van de nieuwe schepenen.

¹² Editie: L.P. GACHARD, *Collection de documents inédits concernant l'histoire de la Belgique* II Brussel, 1834, 143-159. Zie ook: VUYLSTEKE, *De rekeningen der stad Gent*, 536; J. HAEMERS, *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal*. Standen en landen, 105. Kortrijk-Heule, 2004.

¹³ RAB, *Charters van Vlaanderen*, eerste serie, 2233; en ADN, B 1609, fol. 33r. M. BOONE, "Het 'charter van Senlis'".

¹⁴ V. VANDER HAEGHEN, "La charte donnée aux Gantois par Marie de Bourgogne en 1477", in: *Melanges Paul Fredericq: hommage de la société pour le progrès des études philologiques et historiques*, Brussel, 1904, 273-278.

¹⁵ RAG, *Oorkonden der graven van Vlaanderen*, 835.

¹⁶ W.P. BLOCKMANS, "Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d'après des documents inédits", *Bulletin de la commission royale d'histoire*, 140 (1974) 357-368.

¹⁷ J. VAN LEEUWEN, "Ritueel en publiek. De rol van de toeschouwers bij de wetsvernieuwing in Gent, Brugge en Ieper (15de eeuw)" *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 117 (2004/3) *ter perse*. Aan Poecks indeling voegden we een vierde fase toe: de eedaflegging. Dit stadium had een ander doel dan de proclamatie. POECK, "Zahl", 396-427.

2. Het Gentse stadhuis van de Keure

Bij de jaarlijkse wetsvernieuwing werd een nieuw stadsbestuur verkozen en aangesteld. De nieuw verkozen schepenen zouden hun functie gaan uitoefenen in een belangrijk openbaar gebouw, namelijk het stadhuis. De tweeledige bestuursstructuur met schepenen van de Keure en van Gedele weerspiegelde zich in twee stadhuizen. Beide schepenhuisen werden vanaf 1482 systematisch vervangen door het huidige stadhuis¹⁹. Bij de jaarlijkse wetsvernieuwing fungeerde het stadhuis van de Keure als een belangrijke locatie voor de verschillende fases van het ritueel. In het onderstaande bespreken we achtereenvolgens het gebruik van de schepenkamer, de Collatiezolder en de pui van het stadhuis.

De schepenkamer

Uit de Gentse bronnen blijkt dat de schepenkamer van de Keure het decor vormde van verschillende fases van de wetsvernieuwing. In de eerste plaats vond er hier een afscheidsfeest van de uittredende schepenen plaats. Zij nuttigden wijn en suikerwerk samen met de klerk die hen bij de uitoefening van hun functie had bijgestaan²⁰. Op die manier sloten zij hun ambtstermijn feestelijk af. Daarnaast vormde de schepenkamer de aangewezen locatie om de commissarissen van de wetsvernieuwing welkom te heten. Hun aankomst markeerde de opening van het ritueel en was dus van groot belang. Deze vorstelijke vertegenwoordigers duiden de herenkiezers aan en wachtten vervolgens de uitkomst van de stemming af in de schepenkamer. Toen de kiescommissie in 1479 geen overeenstemming kon bereiken, keerden de kiezers immers terug "*in de camere*" om de commissarissen van hun problemen op de hoogte te brengen²¹. Na afloop van de machtsoverdracht kaartte men wellicht nog na in de schepenkamer. De enige concrete aanwijzing hiervoor dateert uit het opstandige jaar 1451 toen de commissarissen na de publicatie van het nieuwe stadsbestuur in de schepenzaal op wijn en suikerwerk getraakteerd werden²².

¹⁸ Zie M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*.

¹⁹ F. VAN TYGHEM, *Het stadhuis van Gent. Voorgeschiedenis – bouwgeschiedenis – veranderingswerken – restauraties – beschrijving – stijlanalyse*. Verhandelingen van de koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten 31, Brussel, 1978, I, 28, 37, 62-63 en 78.

²⁰ Bijvoorbeeld in 1402: "*Item van costen die de houde scepenen ende clerk daden up Onser Vrouwen avond alfougst doe zij af ghinghen*": SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 11, fol. 58r.

²¹ SAG, Oud archief, reeks 212, Ballinc Bouc, fol. 35r.

²² "*crude ende wyne ghedient up den zelven dach in de camere van der kuere de commissarissen ende de wet naer dat scepenen vute ghelesen waren*": SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 17, fol. 199v.

In zijn studie naar de machtsoverdracht in de Europese stad stelde Poeck vast dat de installatie van het nieuwe bestuur op de schepenbank een belangrijk onderdeel van het ritueel uitmaakte. Aangezien de raadsleden geen staf of een ander attribuut bezaten, maakte een dergelijke plechtige inname van de ruimte de nieuwe positie van de verkozenen openbaar zichtbaar. Deze plechtige installatie vormde een culminatiepunt van de machtsoverdracht en sloot het ritueel af²³. In het Duitse Soest werden de nieuwe raadsheren bijvoorbeeld één voor één naar het raadsgestoelte gebracht, werd hun ambt afgeroepen en werd hun zo plechtig hun plaats toegekend²⁴.

In de schepenkamer van de Keure stond een schepenbank die rijkelijk met kussens en bankleden was getooid²⁵, maar de vraag is nu of dit meubel tijdens de wetsvernieuwing werd gebruikt voor een plechtige installatie. Uit Gentse bronnen bleek in elk geval dat de exacte plaats op de schepenbank van groot belang was, er bestond immers een vaste verdeelsleutel die de zetels toewees aan de drie leden van de stadsbevolking. Bovendien namen nieuwkomers vaak eerst op de minder belangrijke zetels plaats en konden zij daarna opklimmen naar een meer prestigieuze zetel²⁶. De vertegenwoordiging van de drie leden in het stadsbestuur had dus ook een ruimtelijke dimensie. Het is dan ook goed mogelijk dat de schepenen tijdens het ritueel van de wetsvernieuwing op die schepenbank werden geïnstalleerd. Ook voor andere Vlaamse steden ontbreekt er en concreet bewijs dat de schepenen tijdens de wetsvernieuwing op de schepenbank werden geplaatst. Voor Ieper bepaalde een privilege uit 1430 wel expliciet dat degene die het langste deel uitmaakte van het stadsbestuur als eerste moest plaatsnemen, en daarna de anderen volgens hun ambtsanciënniteit²⁷. Aangezien deze bepalingen volgen op een uitgebreide beschrijving van de wetsvernieuwing, zouden ze erop kunnen wijzen dat er tijdens het ritueel een plechtige installatie op de schepenbank plaatsvond. Maar zeker is dat niet. In het Brugse register van de wetsvernieuwingen werd vanaf 1468 telkens een lijst opgenomen van "*Scepenen ende raden zo zy daghelix zitten zullen ten berechte van partijen*"²⁸. De plaats op de bank was in elk geval een belangrijk gegeven dat na elke wetsvernieuwing moest worden genoteerd in het register dat de samenstelling van het bestuur vastlegde.

²³ POECK, "Zahl", 420-426; POECK, "Rituale".

²⁴ Idem 403 en 244.

²⁵ VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, II, 34 en 136.

²⁶ BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 39 en 55-56; VUYLSTEKE, *De rekeningen*, 527-532.

²⁷ Ed.: L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume de la ville d'Ypres*. Recueil des anciennes coutumes de la Belgique. Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier d'Ypres, 2 vol. Brussel, 1908, I, nr. 67, p. 309-313. Commentaar: R. VAN UYTVEN, "Showing off One's Rank in the Middle Ages", in: W.P. Blockmans en A. Janse, red., *Showing Status: Representation of Social Positions in the Late Middle Ages*. Medieval Texts and Cultures of Northern Europe 2. Turnhout, 1999, 21.

²⁸ SAB, Oud Archief, 114 (1468-1501) fol. 142r.

RUIMTEGEBRUIK BIJ DE GENTSE WETSVERNIEUWING

Tijdens de Gentse wetsvernieuwing vonden verschillende activiteiten plaats in de schepenkamer van de Keure. Deze openbare ruimte was de zetel van het stadsbestuur en de locatie bij uitstek waar officiële, juridisch geldige handelingen plaatsvonden. De betekenis van deze locatie moet hebben bijgedragen aan de communicatie van de machtswissel: deze werd immers in een gezagsvolle ruimte geënceneerd waar enkel geautoriseerde personen gebruik van konden maken. Er bestond geen directe relatie tussen dit decor en het ritueel van de wetsvernieuwing in die zin dat bepaalde elementen speciaal voor deze machtswissel werden toegevoegd. Toch bestond er wel een link tussen de permanente decoratie van de ruimte en de boodschap die tijdens het ritueel van de wetsvernieuwing werd gecommuniceerd.

In de schepenzaal waren immers een aantal referenties aan de bestuurshierarchie aanwezig²⁹. Zo verwezen wapenschilden naar de macht van de stad en van de landsheer. Deze heraldische tekens konden bovendien aan de politieke context worden aangepast. Het stadsbestuur liet bijvoorbeeld in 1483 de schepenkamer van de Keure beschilderen met het wapenschild van Filips de Schone "onse natuerlyke prince"³⁰. De verbondenheid van Gent met de macht van de graaf kwam eveneens tot uiting in een reeks gravenportretten op de muur van de schepenzaal. In 1418-1419 bestond deze reeks al omdat twee schilders de opdracht kregen "te vermakene van schilderien de ghefigureerde graven voeren int scepenhuus". Onder deze afbeeldingen werd genoteerd "hoe langhe zij regeerden". Aantekeningen in de stadsrekeningen tonen aan dat deze reeks in de loop der tijd werd aangevuld en zodoende werd geactualiseerd³¹. Dergelijke seriële voorstellingen van de landsheerlijke dynastie kwamen in vele middeleeuwse stadhuizen voor, bijvoorbeeld ook in Ieper³². Zij gingen het liefst zo ver mogelijk terug in de tijd en dienden de machtsaanspraken van de heerser te ondersteunen. Door te verwijzen naar de continuïteit van de macht in het graafschap werd de positie van de toenmalige graaf

---

²⁹ U. MEIER, "The Iconography of Justice and Power in the Sculptures and Paintings of Town Halls in Medieval Germany", *The Medieval History Journal*, 3 (2000) 161-174; U. MEIER, "Vom Mythos der Republik. Formen und Funktionen spätmittelalterlicher Rathausikonographie in Deutschland und Italien", in: A. Löther, e.a. red., *Mundus in imagine. Bildersprache und Lebenswelten im Mittelalter, Festgabe für Klaus Schreiner, mit einem Geleitwort von Reinhart Koselleck*, München 1996, 345-387.

³⁰ VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, II, 130.

³¹ VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, I, 49-52; M.P.J. MARTENS, *De muurschilderkunst te Gent (12de tot 16de eeuw)*. Verhandelingen van de koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten 46. Brussel, 1989, 164-168; K.G. VAN ACKER, "Iconografische beschouwingen in verband met de 16de eeuwse gegraveerde 'portretten' der graven van Vlaanderen", *Oud Holland. Quarter for Dutch Art History*, 83 (1968) 112-115.

³² A. VANDEN PEERBOOM, *La chambre des échevins d'Ypres*. Ypripiana. Notices, études, notes et documents sur Ypres II. Brugge, 1878, 206 en 209 met een editie van de opschriften op p. 198-203.

bevestigd³³.

De aanwezigheid van dergelijke stamreeksen in stadhuizen moest, net als de heraldiek, de verbondenheid van de stad met de graaf uitdrukken en verwijzen naar de bestuurshiërarchie in het graafschap³⁴. Aangezien de schepenen deel uitmaakten van deze rangorde werd door te refereren aan de hogere instanties ook hun eigen macht gerepresenteerd. Tijdens het ritueel van de wetsvernieuwing werd de plaats van de schepenen in de bestuurshiërarchie eveneens gevisualiseerd. De verkiezing werd ingezet door vorstelijke vertegenwoordigers en in uitzonderlijke omstandigheden door de graaf zelf. Na de keuze legde het stadsbestuur een ambtseed af in handen van de commissarissen. Deze vertegenwoordigers ontvingen de eed in naam van de landsheer en hun optreden symboliseerde zodoende de persoonlijke band tussen de schepenen en de graaf. In de tekst van de eed verwezen de schepenen bovendien naar deze bron van hun macht en beloofden zij de heer trouw te dienen.

Naast verwijzingen naar een hoger machtsniveau kon men in de Gentse schepenkamer van de Keure ook een gerechtigheidsvoorstelling aantreffen. In 1496-1497 schilderde Cornelis van der Goes immers een Laatste Oordeel voor de nieuwe schepenkamer van de Keure te Gent, mogelijk ter vervanging van een oudere afbeelding³⁵. Zo'n *exemplum iustitiae* kwam in een groot aantal middeleeuwse schepenhuisen voor en moest de schepenen wijzen op hun grote verantwoordelijkheid. Er werd immers van hen verwacht dat zij eerlijk zouden rechtspreken, net zoals de hemelse Rechter dat op het einde der tijden zou doen. Bovendien moesten de schepenen er rekening mee houden dat zij zelf bij het laatste oordeel gevonnist zouden worden³⁶. Tijdens het ritueel van de wetsvernieuwing nam een nieuwe groep burgers de sociale rol van schepenen op. In de eed die deze nieuwe bestuurders aflegden zetten zij hun zielenheil als onderpand in, waarmee zij naar het laatste oordeel verwezen. In die eed beloofden zij onder andere dat zij op een eerlijke wijze zouden oordelen en

---

³³ R. FALKENBURG, "Het verband met andere vijftiende-eeuwse reeksen", in: W. Van Anrooij, red., *De Haarlemse gravenportretten. Hollandse geschiedenis in woord en beeld*. Hilversum, 1997, 65

³⁴ R. VAN UYTVEN, "Flämische Belfriede und südniederländische städtische Bauwerke im Mittelalter: Symbol und Mythos", in: A. Haverkamp, en E. Müller-Luckner, red., *Information, Kommunikation und Selbstdarstellung in mittelalterlichen Gemeinden*. Schriften des Historischen Kollegs. Herausgegeben von der Stiftung Historisches Kolleg. Kolloquien 40. München, 1998, 159.

³⁵ VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, I, 387-388.

³⁶ G. TROESCHER, "Weltgerichtsbilder in Rathhäusern und Gerichtsstätten", *Westdeutsches Jahrbuch für Kunstgeschichte. Wallraf-Richartz-Jahrbuch* 11 (1939) 139-214. Voor de Zuidelijke Nederlanden, zie: J.H.A. DE RIDDER, *Gerechtigheidsstaferelen voor schepenhuisen in de Zuidelijke Nederlanden in de 14de, 15de en 16de eeuw*. Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone kunsten 45. Brussel, 1989.

RUIMTEGEBRUIK BIJ DE GENTSE WETSVERNIEUWING

arm en rijk gelijk zouden behandelen.³⁷ De decoratie van de schepenzaal wees hen eveneens op deze onpartijdigheid die trouwens ook door de kiezers moest worden nagestreefd.

De Collatiezolder

De Gentse wetsvernieuwing verliep volgens een getrappt kiessysteem waarbij intermediaire kiezers de nieuwe schepenen aanduidden. Een dergelijke spreiding van de keuze over meerdere fases kwam ook in andere Europese steden voor en moest de zuiverheid van de keuze waarborgen. Omdat meerdere groepen kiezers aan bod kwamen, zou rechtstreekse corrupte invloed op de kiezers worden uitgeschakeld.³⁸ Vervolgens zwoeren deze kiezers bij hun aanstelling een plechtige eed waarin zij beloofden dat zij de nieuwe schepenen op een eerlijk wijze zouden selecteren. Een derde maatregel die de onpartijdigheid van het kiescollege moest vergroten, was de organisatie van een conclaaf. Door een geheime fase in het ritueel in te voeren, die niet toegankelijk was voor het publiek, werd het isolement van de kiezers ook visueel uitgedrukt. De kiezers vergaderden achter gesloten deuren, hun stemgeheim zou bewaard blijven en zo konden zij bovendien niet beïnvloed worden. Iedere verstoring van het conclaaf wekte derhalve een vermoeden van partijdigheid op.³⁹ De gesloten deuren van het conclaaf verwezen naar het contrast tussen buiten en binnen, tussen chaos en orde en versterkten zo de gedachte dat de keuze in een ideale, rustige sfeer was geschied⁴⁰.

In een groot aantal steden vond dit conclaaf plaats in de schepenzaal. Maria van Bourgondië bepaalde bijvoorbeeld voor Brugge dat de schepenen van de stad zich “*in de camere van den scepenen*” moesten terugtrekken om de raadsleden te verkiezen. Zij mochten deze ruimte niet verlaten voordat de knoop was doorgemaakt⁴¹. Bij de problematische wetsvernieuwing van april 1477 bleven de schepenen dan ook in de schepenzaal overnachten⁴².

In Gent ensceeneerde men de keuze van het stadsbestuur op een afzonderlijke locatie, namelijk de Collatiezolder van het stadhuis van de Keure. Vanaf 1427 werd in de stadsrekeningen expliciet gesteld dat de kiezers op de

---

³⁷ J. VAN LEEUWEN, “Schepeneden in de Lage Landen. Een eerste verkenning van hun betekenis, overlevering en formulering (dertiende tot zestiende eeuw)” *Jaarboek voor Middeleeuwse geschiedenis*, 6 (2003) 112-160.

³⁸ KELLER, “Kommune”, 587-588 en KELLER, “Wahlformen”, 354-355.

³⁹ KELLER, “Kommune”, 590-592.

⁴⁰ BOJCOV, “Qualitäten”, 147.

⁴¹ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume de la ville de Bruges*. Recueil des anciennes coutumes de la Belgique. Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Bruges. Tome premier. 2 vol. Brussel, 1874-1875, II, nr. 100.

⁴² SAB, Oud archief, 114 (1468-1501) fol. 78r.

Collatiezolder verbleven en daar drank en spijzen nuttigden⁴³. De historiografie bevestigt de zolder als locatie voor het conclaaf. Zo verweet Filips de Goede de stad in 1449 dat de verkiezingen doorgestoken kaart waren. Als men de Gentse gewoontes zou blijven toepassen, zo stelde hij, dan hoefde de heer geen commissarissen meer te sturen en was het niet langer nodig op de Collatiezolder te gaan, maar kon men volstaan met het voorlezen van de lijsten met de namen van het stadsbestuur⁴⁴. In 1452 stelde Gent voor om het kiessysteem aan te passen en een extra trap aan de verkiezingen toe te voegen. De vertegenwoordigers van de neringen die daarbij zouden worden aangeduid, moesten vergaderen op de Collatiezolder.⁴⁵ De organisatie van dit conclaaf op de zolder was waarschijnlijk geïnspireerd op het gebruik van deze ruimte als vergaderplaats voor de kiezers. In het onderstaande gaan we na op welke manier de inrichting van deze ruimte heeft bijgedragen aan de symbolische communicatie van de machtswissel.

De Collatiezolder ontleende haar naam aan de Collatie, de Grote Raad van de stad die daar vergaderde. Tijdens verschillende conflicten met de hertogen beraadslaagde de Collatie hier over de te volgen strategie⁴⁶. Jaarlijks werden hier de stadsrekeningen voorgelegd aan de commissarissen van de hertog, en de vertegenwoordigers van de drie leden van de stadsbevolking⁴⁷. Daarnaast was deze zolder ook het decor voor banketten, esbattementen en andere feestelijkheden⁴⁸. Kortom, de Collatiezolder was een bijzondere locatie in het schepenhuis van de Keure en stond symbool voor het aandeel van de Grote Raad en van de drie leden in het bestuur van de stad. Vanaf 1482 werd aangevangen met de bouw van een nieuw schepenhuis waarin tevens een nieuwe Collatiezolder werd voorzien. Over de decoratie van deze tweede zolder zijn we goed ingelicht, zo waren zowel het plafond als de glasramen in deze ruimte gedecoreerd met de wapentekens⁴⁹. Op deze wijze werd ook op de Collatiezolder verwezen naar de macht van de graaf en deze heraldische verwijzing naar de politieke context was uiteraard betekenisvol.

⁴³ Bijvoorbeeld in 1483: “*Item van den costen ende maeltyden die ghedaen waren up Onser Vrouwen avont alfougste anno 83 by den kiesers up den colacyesoldre*”: SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 28, fol. 331r.

⁴⁴ *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470 met een vervolg van 1477 tot 1515*. V. Fris, ed. Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen vierde reeks 12. 2 vol. Gand, 1901-1904, I, 119.

⁴⁵ Idem, II, 84.

⁴⁶ Bijvoorbeeld in 1468: *Dagboek*, II, 217.

⁴⁷ Bijvoorbeeld in: 1440: “*Item betaelt den goede lieden van den iii leden van dat hemlieden toegheleit was up den soldre doe men de rekeninghe dede*”: SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 15, fol. 361v.

⁴⁸ Voorbeelden in: VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, II, 90 95 en 98.

⁴⁹ Idem, I, 91-92; MARTENS, *De muurschilderkunst*, 170-171.

Volgens de stadsrekeningen bevond zich in deze ruimte een schandstrafstuk; een metalen hoofd dat Willem vander Scaghe had moeten bekostigen⁵⁰. In het cartularium Eerste Zwartboek is een kopie van zijn vonnis uit 1480 bewaard. Volgens de tekst had hij deze straf verdiend omdat hij toch in Brugge was opgedoken, hoewel het Gentse stadsbestuur hem in 1479 voor vijftig jaar uit Vlaanderen had verbannen. De soevereinbaljuw van Vlaanderen had hem in bescherming genomen en was zodoende zijn boekje te buiten gegaan. Verschillende malen had de stad reeds bij Maximiliaan geklaagd over deze overtreding, maar pas op 15 juli 1480 volgde de uitspraak: Willem vander Scaghe werd nogmaals verbannen en moest aan de buitenkant van het stadhuis, boven de tralie aan het raam van de vierschaar een metalen hoofd laten aanbrengen, waaronder de reden voor deze straf werd aangegeven. Dit hoofd symboliseerde de doodstraf die Willem eigenlijk verdiend had⁵¹. De stadsrekeningen toonden aan dat het stadsbestuur voor dit metalen hoofd uitgaven maakte⁵². Daarnaast bewezen de uitgaveposten ook dat er een tweede schandstrafstuk in de Collatiezolder werd opgehangen; in het vonnis werd hierover met geen woord gerept. Volgens de Gentse *Memorieboeken* stond er onder dit tweede hoofd een gedicht dat rechtstreeks betrekking had op de wetsvernieuwing⁵³. In de *Excellente cronike van Vlaanderen* werd dit gedicht eveneens geciteerd in de context van de schandstraf voor Willem vander Scaghe, maar volgens deze bron was de tekst op de muur van de schepenkamers aangebracht⁵⁴. Aangezien de rekenposten geen uitgaven vermelden voor een schandstrafstuk in die kamers, is de locatie die de *Memorieboeken* aangaven waarschijnlijk de juiste. De tekst luidde als volgt:

---

⁵⁰ “Item betaelt Lievin van den Bossche, schildere, van den hoofde te stoffeerne van schilderyen up den colacysoldere corts naer alfougste anno 80 anclenvende der sentencie van Willem van der Scaghe”: VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, II, 105.

⁵¹ SAG, Oud archief, cartularium Eerste Zwartboek, 22r-v. Citaat vonnis: VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, I, 59-60. Voor meer achtergronden, zie: J. VAN LEEUWEN, “Didactiek in een middeleeuws stadhuis. De functie en betekenis van een Gents opschrift uit 1480”, in: R. Bauer, M. De Smet, B. Meijns en P. Trio, red., *In de voetsporen van Jacob van Maerlant. Liber amicorum Raf de Keyser. Verzameling opstellen over middeleeuwse geschiedenis en geschiedenisdidactiek*. Symbolae. Facultatis Litterarum Lovaniensis series A vol. 30. Leuven, 2002, 336-350.

⁵² VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, II, 105.

⁵³ *Memorieboek der stad Ghent van 't jaer 1301 tot 1737*. Maatschappij der Vlaemsche Bibliophielen, tweede reeks, 15, P.C. Van der Meersch, ed., Gent, 1852. I, 316-317.

⁵⁴ “Item noch so was in de schepene camere van der kuere ende in die scepe-ne camere van ghedeete dit naervolghende dicht ghestelt ende oock met eenen metalen hoofde ghestoffeert als boven”: ANTHONIS DE ROOVERE, e.a., *Excellente Cronike van Vlaenderen*, W. Vorsterman, ed., Antwerpen, 1531 (Antwerpen, Stadsbibliotheek, KW. 7475) fol. 219v.

JACOBA VAN LEEUWEN

*“Notabele personen van hoogher namen
Gheautorizeirt om tvermaken van der wet
Commiteirt discretelic naer tbetamen
Persoonen van eeren huyl elck let
Om tprivilegie suuer ende net
Tonderhoudene, en sprinchens eerlichede
Overdijnt alle saken hoe ende bet
Hem alle dijnc voucht in eendrachtichede
Spgehelt hu hierin so hebdy vrede
Anno M CCCC ende LXXX”⁵⁵.*

Dit opschrift somde een aantal regels op waaraan het beoogde publiek zich moest houden. Het was duidelijk niet gericht tot de schepenen zelf, maar tot de kiezers. De tekst spoorde hen aan eervolle mensen te kiezen uit elk van de drie leden van de stadsbevolking. De op die manier verkozen schepenen moesten de privileges van de stad (doen) respecteren en de heerlijkheid van de landsheer voor ogen houden. De kiezers werd bovendien aangeraden goed te overdenken hoeveel beter alles zou gaan wanneer er eendracht heerste. Alleen op die manier konden zij op een juiste manier handelen en de vrede bewaren.

Het gedicht op de Collatiezolder was duidelijk verbonden met de specifieke situatie van de jaarlijkse wetsvernieuwing. De tekst pleitte ervoor dat de schepenzetels verdeeld zouden worden onder de drie leden van de stadsbevolking. Deze regeling was in 1477 opnieuw ingevoerd bij het aantreden van Maria van Bourgondië. Twee jaar later, bij de wetsvernieuwing van 1479 trad Willem vander Scaghe als herenkiezer op. Samen met twee andere herenkiezers weigerde hij in te stemmen met de keuze van de vijf andere kiezers. Aangezien het kiescollege deze onenigheid niet binnenskamers kon oplossen, werden anderen bij het dilemma betrokken. Het *Ballinc bouc* vermeldde dat de drie tegendraadse herenkiezers in het openbaar en in aanwezigheid van de commissarissen, de baljuw, de schepenen van de Keure, de schepenen van Gedele en de overdekens lieten weten dat zij de keuze van de vijf anderen verwierpen. Daarmee beginen ze een zware overtreding, omdat volgens het privilege van 1301 het kleinste deel van de kiezers zich moest aansluiten bij het grootste deel. Omwille van deze misstap werden de drie betrokken herenkiezers op 20 december 1479 voor vijftig jaar uit het graafschap verbannen⁵⁶. Willem vander Scaghe hield zich echter niet aan dit vonnis, waardoor hij op 15 juli 1480 veroordeeld werd tot het schandstrafstuk en opnieuw verbannen werd.

Het gedicht op de collatiezolder was rechtstreeks gericht tot het kiescollege bij de Gentse wetsvernieuwing. De kiezers waren op de dag van de verkiezing op de Collatiezolder en werden daar met het opschrift geconfronteerd.

⁵⁵ ANTHONIS DE ROOVERE, *Excellente cronike*, fol. 219v.

⁵⁶ SAG, Oud archief, reeks 212, Ballinc Bouc, fol. 35r.

RUIMTEGEBRUIK BIJ DE GENTSE WETSVERNIEUWING

Dit gedicht gaf de maatstaf aan waarlangs hun gedrag zou worden gemeten. Door dit gedicht visueel te relateren aan de straf van Willem vander Scaghe wilde de stad bovendien haar eigen optreden in herinnering brengen. In die zin manifesteerde het de macht van de Gentse schepenen, die het respect voor hun privilege en gebruiken hadden kunnen afdwingen. Het metalen hoofd en het opschrift waarschuwden de kiezers dat de schepenen niet mild zouden oordelen als één van hen deze gewoontes zou overtreden: al eerder had men immers kiezers om die reden verbannen. Op deze manier werd in het decor van de wetsvernieuwing expliciet gewezen op de reglementen die gevolgd moesten worden opdat er een goed stadsbestuur zou worden verkozen⁵⁷.

In 1485 sloeg de machtsbalans echter om en kon Maximiliaan zijn positie verstevigen. Hij schafte de oude gewoontes af en stelde dat voortaan enkel acht herenkiezers de schepenbanken zouden aanduiden. In het privilege dat deze situatie vastlegde verwees Maximiliaan bovendien expliciet naar de zaak Willem vander Scaghe en verplichtte hij het stadsbestuur om de schandstrafstukken weg te halen omdat zij herinnerden aan een verkeerde interpretatie van de Gentse privileges⁵⁸. Over het vermeende raadsgedicht sprak hij zich niet uit, maar we kunnen ervan uitgaan dat ook dit opschrift in 1485 verdween, aangezien het niet meer van toepassing was.

Het venster "daer men scepene uut leest"

Na het besloten conclaaf van het nieuwe stadsbestuur volgde een nieuwe fase in het ritueel van de wetsvernieuwing. Het resultaat van de stemming moest immers aan de bevolking worden meegedeeld. Op die proclamatie moest idealiter een acclamatie volgen waarbij men de toeschouwers vroeg hun goedkeuring uit te spreken.⁵⁹ Met de officiële afkondiging van het nieuwe bestuur werd de relatie tussen deze schepenen en de stadsbevolking gesymboliseerd. Tevens werd bij de proclamatie de nieuwe politieke rol van de verkozenen kenbaar gemaakt aangezien zij vaak letterlijk boven hun medeburgers verheven werden. Op die manier werd de sociale orde in de hele stad gevisualiseerd.⁶⁰ Daarbij speelde men eveneens met het contrast tussen de chaotische toeschouwers en de geordende groep stadsbestuurders.⁶¹

In Ieper werd het nieuwe stadsbestuur waarschijnlijk geproclameerd vanuit het Gulden of Groen Hallekin, een apart gebouw dat met het schepenhuis verbonden was. De Brugse schepenen werden in crisissituaties vanuit het Belfort aan de bevolking afgekondigd, namelijk op die plaats waar men ook de wetten en verordeningen meedeelde. Normaliter zou echter het stadhuis als loca-

---

⁵⁷ Zie voor meer achtergronden, J. VAN LEEUWEN, "Didactiek".

⁵⁸ RAG, Oorkonden der graven van Vlaanderen, 835.

⁵⁹ J. VAN LEEUWEN, "Ritueel en publiek".

⁶⁰ SCHMID, "Wahlen", 258.

⁶¹ BOJCOV, "Qualitäten", 147.

tie voor deze publicatie hebben gefungeerd.⁶² De voornaamste locatie in Gent om de bevolking toe te spreken was het Tooghuis, gesitueerd op de Vrijdagmarkt. Hier werden de maatregelen van de schepenen gepubliceerd, werden verbanningen uitgesproken en legde de graaf zijn eed af tijdens zijn Blijde Intrede⁶³. Naast deze locatie beschikte het Gentse stadsbestuur echter over een tweede plaats waar verordeningen werden gepubliceerd. Het *Dagboek van Gent* sprak immers over een venster aan het stadhuis van de Keure “*daer men daghelicx pleeght te bannene*”⁶⁴. Verschillende bronnen gaven aan dat het nieuwe stadsbestuur na zijn verkiezing aan een venster op het schepenhuis werd uitgeroepen. In juli 1485 vermeldde het Zwartboek dat het nieuwe stadsbestuur “*ter venstren uute ghelesen was ter presentie van mijnen voorseide heere*”⁶⁵. Blijkbaar gebruikte men hiervoor steeds hetzelfde venster, aangezien de *Memorieboeken* spreken over de publicatie van vredesovereenkomsten “*ten scepenhuuse ter veinsteren ute daer men scepene uut leest*”⁶⁶. Pas vanaf 1518 werd het stadsbestuur geproclameerd “*boven up den nieuwen torre van den scepenhuuse*”⁶⁷.

De plaats waar men in de vijftiende eeuw de schepenen publiceerdde was blijkbaar een begrip, maar waar was dit raam precies gelokaliseerd? Uit het *Dagboek* blijkt dat dit venster zich aan de Collatiezolder bevond. In 1452 kondigde men immers een bestand van de hertog af: “*ter veynsteren boven up de collatiezoldere, alzo men pleecht scepenen te publieerne talfougste*”⁶⁸. Het venster bevond zich dus aan de plaats waar het stadsbestuur verkozen werd. Van de pui van het oude Gentse stadhuis van de Keure bestaan geen afbeeldingen meer en ook de stadsrekeningen verschaffen weinig gegevens over de aankleding ervan. Het enige wat we uit die bronnen konden opmaken, was dat het raam van de vierschaar aan de straatkant voorzien was van een verguld traliewerk zodat het een opvallend element in de gevel vormde⁶⁹. Tussen 1480 en 1485 was boven deze tralie bovendien het schandstrafstuk van Willem van der Scaghe zichtbaar⁷⁰ “*ghestoffeirt met verwen al varsch onthooft schijnen-*

⁶² VAN LEEUWEN, “Ritueel en publiek”.

⁶³ P. ARNADE, *Realms of ritual. Burgundian Ceremony and Civic Life in Late Medieval Ghent*. New York-Londen, 1996, 47-48; DE POTTER, *Gent*, VI, 193, 248, 307-314, 328-332.

⁶⁴ *Dagboek*, I, 163.

⁶⁵ SAG, Oud archief, reeks 93, 7/G, Cartularium Eerste Zwartboek, fol. 35r.

⁶⁶ *Memorieboek*, I, 332.

⁶⁷ JAN VAN DEN VIJVERE, *Chronijcke van Ghendt*, F. De Potter, ed. Gent, 1885, 53. In 1528 werd vermeld dat de schepenen werden geproclameerd door de secretaris van de Keure: “*up de voye van den torre, staende up de oostzyde van den nieuwen scepenhuuse*”, Idem, 55.

⁶⁸ *Dagboek*, II, 74 (ook II, 67: “*up de collactie soldere, ter veynsteren daer men t’half ougste pleeght uut te roupene de wet*”).

⁶⁹ VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, I, 69 en II, 97.

⁷⁰ “*in den muer vooren ter straten van onsen scepenen huus van der kuere boven der traille*” [Ed.: VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, I, 59; DE POTTER, *Gent*, I, 195-196].

de"⁷¹. De vraag is nu natuurlijk waar de vierschaar van de Keure precies gesitueerd moet worden. In het begin van de vijftiende eeuw gaven de bronnen aan dat de vierschaar in de schepenzaal gespannen werd⁷². Latere rekenpos-ten lijken er echter op te wijzen dat de vierschaar op de Collatiezolder gevestigd was⁷³. Waarschijnlijk is het "veynstere ter zyden van der vierscare" met het gouden traliewerk dus hetzelfde als het venster van waaruit de schepenen gepubliceerd werden.

Deze proclamatie was gelokaliseerd aan de pui van het stadhuis, waardoor de nieuwe schepenen binnen dit architecturale kader werden waargenomen. Dit visuele aspect werd nog versterkt door het gebruik van toortsen en kaarsen bij de proclamatie van het stadsbestuur. Vanaf 1408 vermeldden de stadsrekeningen immers uitgaven voor "dobbelijtsen, taeffelkaarsen ende leeskerssen die ghehuerbuert waren verjare up onser vrouwenavont alf ougst doe men scepenen huut genoumt zoude hebben"⁷⁴. De betekenis van deze verlichting voor de globale uitstraling van dit gebeuren kan bezwaarlijk worden onderschat. In de duisternis van de middeleeuwse stad, was de verlichting van gebouwen een uitzonderlijk gegeven. Openbare verlichting was immers kostbaar en ging daarom steeds gepaard met een plechtige gebeurtenis. In het Bourgondisch hofceremonieel werd het licht ingeschakeld om bewondering op te wekken, om de speciale positie van de heer letterlijk te belichten en respect af te dwingen. Tevens benadrukte men zo de uitzonderlijke tijd van de ceremonie. Licht fungeerde derhalve als een belangrijk optisch communicatiemiddel en werd zodoende voor politieke propaganda ingeschakeld⁷⁵.

Uit een analyse van de stadsrekeningen blijkt dat de publicatie van het stadsbestuur in het middeleeuwse Gent niet alleen visueel werd benadrukt, maar ook met muzikale middelen werd begeleid. Zo was er in 1381 reeds sprake van "Persemiere ende sinen ghesellen van trompene doe men scepenen ute nomde"⁷⁶. Vanaf 1451 spraken de stadsrekeningen over "pypers ende trompers van dezer stede" die bij de wetsvernieuwing optraden⁷⁷. Naast een praktische signaalfunctie had de aanwezigheid van muziek zeker een symbolische betekenis. Dat het daarbij om luide muziek ging, was van groot belang. Deze muziek was immers ver te horen en kon zodoende de gehele stad bij het gebeuren betrekken. Door de luidsterkte werd de openbaarheid van het ritueel benadrukt en werd ten gevolge daarvan aangegeven dat de wetsvernieuwing

71 ANTHONIS DE ROOVERE, *Excellente cronike*, fol. 219v.

72 VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, I, 48-50.

73 Bijvoorbeeld uit 1437/38: "Den cost van den temmerwercke an een vierscare up den collacysoldre" en 1452/53: "van der vierscare ende baelgen te makene up den colacysoldre": VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, II, 70 en 86.

74 SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 11, fol. 181v.

75 E. LECUPPRE-DESJARDIN, "Les lumières de la ville: recherche sur l'utilisation de la lumière dans les cérémonies bourguignonnes (XIVe-Xve siècles)", *Revue historique*, 301 (1999) 23-43.

76 Editie: VUYLSTEKE, *De rekeningen*, 279.

77 SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 17, fol. 199r.

rechtmatig verliep. Dit idee werd nog versterkt door het feit dat het gebeuren door officiële stadsmuzikanten werd uitgebazuind die de legitimiteit van het nieuwe bestuur op die manier kracht bijzetten. Maar naast de rechtsgeldigheid had de muziek die bij openbare gelegenheden werd gespeeld ook een duidelijke representatieve functie. Het imposante geluid van de blaasinstrumenten moest de macht van het nieuwe stadsbestuur uitdrukken en hun bijzondere positie in de stad onderlijnen⁷⁸.

De betekenis van de muzikanten en de toortsen voor de symbolische omkleiding van het ritueel bleek duidelijk tijdens de wetsvernieuwing van 1469. Na verzet tegen Karel de Stoute was Gent teruggefloten, met een hervorming van het kiessysteem tot gevolg. Volgens de auteur van het *Dagboek van Gent* vond de eerste wetsvernieuwing na het conflict in mineur plaats, want “*men riep se noch men lasse uute ter veynsteren met tortsen ende speellieden openbaerlic, alzo men tdaer te vooren ghehuuseert hadde ghesyn*”⁷⁹. Hoewel de stadsrekeningen de gebruikelijke uitgaven wel boekten⁸⁰, beklemtoonde de kroniekschrijver dat het feestelijk karakter van de proclamatie werd teruggeschroefd, wellicht om de nederlaag van Gent duidelijk in de verf te zetten.

2. De Gentse bedelordes

De wetsvernieuwing was in de eerste plaats een publiekrechtelijk gebeuren met een grote politieke betekenis. Dat neemt echter niet weg dat ook religieuze locaties tijdens het ritueel gebruikt konden worden. Zo kon men de kiesmannen in een kerk of een klooster aanduiden. Daarnaast kon de keuze van het stadsbestuur gelokaliseerd zijn in een kerk of een raadskapel. Ook de publicatie van de nieuwe bestuursleden vond soms in een sacraal kader plaats, bijvoorbeeld in het portaal van een kathedraal. Bovendien werd in verschillende steden de ambtseed in de hoofdkerk afgelegd op de voornaamste relikwieën.⁸¹ Uit de bronnen aangaande de Gentse wetsvernieuwing blijkt dat de bedelordes van deze stad bij het ritueel betrokken werden. In deze paragraaf plaatsen we hun rol in een breder perspectief.

De Gentse stadsrekeningen geven aan dat men jaarlijks ter gelegenheid van de wetsvernieuwing een mis van de Heilige Geest organiseerde. Deze mis moest

---

⁷⁸ Aangaande het optreden van muzikanten bij de Vlaamse wetsvernieuwing, zie: J. VAN LEEUWEN, “Geluid, muziek en entertainment. Het gebruik van auditieve communicatiemiddelen tijdens het ritueel van de wetsvernieuwing in Gent, Brugge en Ieper (1379-1493)”, *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis, ter perse*, 82 (2004/4) of 83 (2005/2). Algemeen over muziek in de stad: S. ŽAK, *Musik als 'Ehr und Zier' im mittelalterlichen Reich. Studien zur Musik im höfischen Leben, Recht und Zeremoniell*. Neuss, 1979, 7-20, 146-148.

⁷⁹ *Dagboek*, II, 225.

⁸⁰ SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 22, fol. 122r en 123v.

⁸¹ Voorbeelden in POECK, “Zahl”.

RUIMTEGEBRUIK BIJ DE GENTSE WETSVERNIEUWING

met een “vullen coere” gezongen worden en vond plaats in verschillende bedelordekloosters. Aanvankelijk gaf men aan dat deze vieringen door de “vier oerdinen” werden opgeluisterd.⁸² Vanaf 1450 vermeldden de rekeningen dat deze vieringen op zes verschillende locaties plaatsvonden, namelijk bij de Kartuziers, de Dominikanen, de Augustijnen-eremieten, de Karmelieten, de Minderbroeders en de Clarissen buiten Gent⁸³. Deze missen werden opgedragen op 15 augustus, maar werden in de uitgaveposten expliciet met de wetsvernieuwing in verband gebracht; zij werden dus niet omwille van Maria Hemelvaart gecelebreerd. Toch blijft de genoemde datum opmerkelijk aangezien uit andere rekenposten bleek dat de verkiezing van het stadsbestuur op 14 augustus plaatsvond: in de liturgie kon dus niet meer gebeden worden voor een goede inspiratie van de commissarissen of de kiezers. Het charter van Senlis vermeldde dat het ambtsjaar van de nieuwe schepenen op 15 augustus in zou gaan⁸⁴, hetgeen erop kan wijzen dat met de zes missen voor de Heilige Geest God om bijstand werd gevraagd om ervoor te zorgen dat het nieuwe bestuur zijn taak goed zou uitvoeren. De summiere informatie in de stadsrekeningen verschaftte geen duidelijkheid over de vraag of het stadsbestuur deze missen bijwoonde of niet. De bronnen spraken niet over een processie langs de verschillende kloosters, maar het is uiteraard goed mogelijk dat een dergelijke stoet door de stad trok.

De organisatie van een mis voor de Heilige Geest ter gelegenheid van de aanstelling van een nieuw stadsbestuur is een Europees gegeven. Doorgaans werd het ritueel met deze viering geopend en vroeg men om goddelijke inspiratie bij de keuze van het stadsbestuur. De gezamenlijke mis zou de eendracht in het kiezerscorps moeten stimuleren en de kiezers in staat stellen om met hemelse bijstand de juiste kandidaten te selecteren. Daarnaast wenste men evenzeer dat de Heilige Geest de nieuwe raadsleden zou inspireren tot eendracht en een verantwoordelijk bestuur⁸⁵. In het middeleeuwse Brugge werd in 1395 een jaarlijkse mis ter gelegenheid van de wetsvernieuwing gesticht. Uit de tekst van de stichting blijkt dat men zo genade van God wilde afsmeaken over de “*heeren commissarissen ende den ghuenen die ghedeputeerd zullen wesen de vors. wet te vermakene*”. De heilige Geest moest deze lieden

---

⁸² VUYLSTEKE, *De rekeningen*, 182, 271, 421.

⁸³ 1450: “*Eerst ghegheven den saertereusen, den jacopinen, den augustynen, onzen vrouwen broeders, den freremyneuren ende die van sente claren buten Ghend elken 3 s. 6 d. gr. omme een messe te syngene van den helegghen gheest te alfougste met vullen coore als de wet vermaect was*”: SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 17, fol. 88r. Ookesignaleerd door DE POTTER, *Gent*, I, 276. Voor de identificatie van de terminologie: W. SIMONS, *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelordes in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225-ca. 1350)*. Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren 121. Brussel, 1987, 56-59.

⁸⁴ Ed. DE POTTER, *Gent*, I, 238.

⁸⁵ Zie voor voorbeelden en commentaar: POECK, “Zahl”; POECK, “Rituale”, SCHMID, “Wahlen”, 256-258.

inspireren tot een goede keuze “*ter Gods eere ende ter zalicheden, ruste ende paise van den lande van Vlaendre ende bi speciale van der stede van Brugge*”⁸⁶. De misviering moest met andere woorden de commissarissen aansporen om een goede en onpartijdige keuze te maken. In verschillende Europese steden deed men dus een beroep op religieuze bijstand om de zuiverheid en de onpartijdigheid van de keuze te vorderen en de nieuwe positie van de verkozenen te bevestigen.⁸⁷

Dat het Gentse stadsbestuur opteerde voor de bedelordes om een mis te organiseren, is niet verwonderlijk. Simons wees reeds op de nauwe band die er in de stad bestond tussen het bestuur en deze ordes. De bedelordes leverden immers de aalmoezeniers voor de stadsmilitie en zorgden eveneens voor de dagelijkse missen in de schepenkapel. In bepaalde periodes bewaarden zij de privileges van de stad. Daarnaast beraadslaagden de drie leden van de stadsbevolking in de gebouwen van deze kloosters: de poortერი kwam samen bij de Dominikanen, de kleine neringen bij de Augustijnen en de wevers hielden hun bijeenkomsten bij de Begarden⁸⁸. De betrokkenheid van de bedelordes bij de keuze van het stadsbestuur, kwam bovendien ook in andere Europese steden voor. In Duitse en Italiaanse steden deed men zelfs een beroep hen als actoren in het ritueel van de wetsvernieuwing. Zo moesten de kiezers bijvoorbeeld hun keuze aan een bedelmonnik bekend maken, die deze stem opschreef. Aangezien hij gebonden was door het biechtgeheim bracht dit de objectiviteit van de keuze niet in gevaar. Waar men met het lot werkte, liet men de namen van de verkozenen soms trekken door een monnik, die net als een kind een onschuldige hand had⁸⁹. In Firenze verzamelden bedelordebroeders de stemmen van het kiescollege en stelden lijsten met verkozenen op. De stembuidels die hieruit resulteerden werden in de Franciskanerkerk bewaard, terwijl het register met de namen van de goedgekeurde kandidaten bij de Dominikanen berustte⁹⁰.

⁸⁶ BAB, Acta Capituli Sint Donaas, A 49, 1395-1414, fol. 9v. Commentaar: A. BROWN, “Civic Ritual: Bruges and the Counts of Flanders in the Later Middle Ages”, *The English Historical Review*, 112 (1997) 283.

⁸⁷ POECK, “Zahl”, 427.

⁸⁸ *Dagboek*, I, 22-23; II, 84; SIMONS, *Stad en apostolaat*, 229-232; BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 29.

⁸⁹ W. MALECZEK “Abstimmungsarten. Wie kommt man zu einem vernünftigen Wahlergebnis?”, in: R. Schneider en H. Zimmermann, red., *Wahlen und Wählen im Mittelalter*. Vorträge und Forschungen. Herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte 37, Sigmaringen, 1990, 116, 129.

⁹⁰ U. MEIER, “Konsens und Kontrolle. Der Zusammenhang von Bürgerrecht und politischer Partizipation im spätmittelalterlichen Florenz”, in: K. Schreiner en U. Meier, red., *Stadtregiment und Bürgerfreiheit. Handlungsspielräume in deutschen und italienischen Städten des Späten Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Göttingen, 1994, 169; R. TREXLER, “Honor among Thieves. The Trust Function of the Urban Clergy in the Florentine Republic”, in: S. Bertelli en G. Ramakus, red., *Essays presented to Myron P. Gillmore*. Villa I Tatti Publications II. 2 vol. Firenze, 1978, I, 323.

RUIMTEGEBRUIK BIJ DE GENTSE WETSVERNIEUWING

Met de organisatie van een mis na de aanstelling van het stadsbestuur werd de bijstand van de Heilige Geest tijdens de nieuwe ambtstermijn afgesmeekt. Deze goddelijke inspiratie kwam tijdens het ritueel van de wetsvernieuwing ook tot uiting in de eed die de verschillende betrokkenen aflegden. Zij zetten met deze plechtige belofte hun zielenheil als onderpand in en vroegen dat God en al Zijn heiligen hen zouden bijstaan in de uitvoering van hun taak.⁹¹ Het contact met God werd gevisualiseerd tijdens de plechtige eedaflegging. Uit de middeleeuwse Gentse stadsrekeningen bleek dat de schepenen hun beloftes aflegden op het '*sente Blasis cruce*'. Dit kruis werd door het kerkbestuur van de St.-Janskerk aan het stadsbestuur uitgeleend.⁹² Vanaf 1453 gaf men daarbij aan dat de priesters van deze kerk het eedkruis voor die gelegenheid naar het schepenhuis van de Keure brachten.⁹³ Het Blasiuskruis van Gent ging waarschijnlijk in de zestiende eeuw verloren. Daarna werd een nieuw eedkruis in gebruik genomen, dat thans in het Bijlokemuseum is bewaard⁹⁴. Op die manier werd duidelijk gemaakt dat de schepenen ook verantwoording aan God moesten afleggen op het einde van hun mandaat. Zij kregen dus niet alleen hun plaats in de sociale, maar ook in de goddelijke orde toegewezen.

4. Semi-publieke en private ruimtes

Publieke functies vonden niet alleen in openbare gebouwen plaats. Bestuurlijke activiteiten "ontsnapt" regelmatig aan de puur politieke ruimte en zochten hun toevlucht tot andere locaties in de stad. In deze paragraaf belichten we het gebruik van semi-publieke en private ruimtes tijdens het ritueel van de wetsvernieuwing. We stellen ons daarbij voornamelijk de vraag hoe men het gebruik van deze ruimtes beoordeelde. Wanneer was een samenkomst in een herberg of een privé-woning legitiem en wanneer riep deze locatie verdenkingen op?

De herberg fungeerde dikwijls als ontvangstcentrum van de stad waar banden tussen verschillende machtsniveaus werden gesmeed. Daarnaast gebruikte men dergelijke locaties eveneens als vergaderruimtes. Zeker voordat er stadhuisen bestonden kwam het stadsbestuur in herbergen samen, maar ook later vond er nog overleg plaats, zowel tussen de bestuursleden onderling als met andere hoogwaardigheidsbekleders. Derhalve waren deze drinkgelegenheden semi-publieke locaties: waar de grens tussen privé en publiek gebruik niet

---

⁹¹ J. VAN LEEUWEN, "Schepeneden".

⁹² Bijvoorbeeld in 1390: SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 10, fol.12r.

⁹³ "*den priesters van Sente Jans van haerlieder dienste van Sente Blasiuscruce te breighene int scepenenhuus daer scepenen up zwoeren*": SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 17, fol. 391r.

⁹⁴ Gent, Bijlokemuseum, inv. nr. 2053. Commentaar: J. VAN DER STOCK, *Stad in Vlaanderen. Cultuur en maatschappij 1477-1787*, Brussel, 1991, 311-312.

steeds duidelijk kon worden getrokken⁹⁵.

Ook tijdens de wetsvernieuwing werden dergelijke etablissementen ingeschaald en dit om verschillende praktische en symbolische redenen. De commissarissen van de hertog moesten ter gelegenheid van de jaarlijkse wetsvernieuwing afreizen naar de stad in kwestie. Hun reis- en verblijfskosten werden door de stad vergoed. In de stadsrekeningen vinden we over het algemeen geen verwijzingen terug naar de logies van de commissarissen, de kosten hiervoor waren immers inbegrepen in de algemene uitgaven voor deze representanten. Wel bleek duidelijk uit de Brugse presentrekeningen dat de presentatiewijnen in deze etablissementen aan de commissarissen werden overhandigd⁹⁶. Naast de overhandiging van geschenkwijn trakteerde het stadsbestuur zichzelf en de commissarissen ook op drinkgelagen in kroegen of "*cabaretten*". In Brugge vond dit bezoek dikwijls plaats in het kader van de controle van de stadsrekeningen. Vooral de raadsleden werden als deelnemers aan het drinkgelag genoemd, dat zou zijn georganiseerd "*omme dat zij te bet te gader bliven zouden*"⁹⁷. Soms deelden ook de commissarissen in de feestvreugde, bijvoorbeeld in 1407 toen men met hen het cabaret de Crone bezocht⁹⁸. In Ieper trok men in 1418 na de wetsvernieuwing met een commissaris naar een kroeg "*omme hem goed gheselsceip te doene*"⁹⁹. Al deze bijeenkomsten beoogden de eendracht in het stadsbestuur te bevorderen en de goede relaties met de commissarissen te onderlijnen. Maar soms werd het bezoek aan tavernes ook minder positief beoordeeld. In 1449 klaagden de Gentenaren immers dat een commissaris, Pieter Boudins, het verloop van de wetsvernieuwing had gemanipuleerd. Eén van de verwijten aan zijn adres luidde dat hij gezellen naar de stad had meegebracht die zich in tavernes verscholen hadden¹⁰⁰. De juiste toedracht van deze bijeenkomsten was geheim en daarom werden deze vergaderingen als bedreigend ervaren. Door het semi-publieke karakter van de herberg hadden de burgers van de stad immers wel opgemerkt dat er iets gaande was. In de bovenstaande gevallen was steeds duidelijk dat het stadsbestuur omwille van een openbare gelegenheid gebruik maakte van de herberg. De kosten die hiervoor werden gemaakt waren controleerbaar omdat ze in de stadsrekeningen werden genoteerd. De bedoeling van Pieter Boudins hand-

⁹⁵ P. STABEL, "The Market-Place and Civic Identity in Late Medieval Flanders", in: M. Boone en P. Stabel, red., *Shaping Urban Identity in Late Medieval Europe – L'apparition d'une identité urbaine dans l'Europe du bas moyen âge*. Studies in Urban Social, Economic and Political History of the Medieval and Early Modern Low Countries 11. Leuven-Apeldoorn, 2000, 43-44, 54; B.H.D. HERMESDORF, *De herberg in de Nederlanden. Een blik in de beschavingsgeschiedenis*. Arnhem, 1977, 26-27, 104-106.

⁹⁶ Bijvoorbeeld in de *Raemshond*, *Yppre, den blinden ezel* en *Casselbergh*: SAB, Oud archief, 277, Presentwijnen.

⁹⁷ SAB, Oud archief, 216, stadsrekeningen 1406-1407, fol. 106v.

⁹⁸ ARA, Rk, stadsrekeningen Brugge, 32462, fol. 96v

⁹⁹ ARA, Rk, stadsrekeningen Ieper, 38643, fol. 57r.

¹⁰⁰ *Dagboek*, I, 74.

RUIMTEGEBRUIK BIJ DE GENTSE WETSVERNIEUWING

langers was echter onduidelijk en daarom verdacht. Openbaar en heimelijk gebruik van de herberg stonden derhalve loodrecht tegenover elkaar en bepaalden de waarde die men aan de samenkomsten toekende.

Naast de semi-publieke gebouwen gaven de stadsrekeningen ook aan dat privé-woningen bij het ritueel betrokken werden. Uit de Gentse stadsrekeningen bleek bijvoorbeeld dat de baljuw als gastheer van de commissarissen kon fungeren. Vanaf 1463 droeg het Gentse stadsbestuur jaarlijks bij aan de kosten die de baljuw maakte voor de ontvangst van de commissarissen in zijn eigen huis¹⁰¹; het is mogelijk dat deze maaltijden ook in eerdere jaren plaatsvonden, maar dat de baljuw deze op eigen kosten financierde. Uit de formulering van de rekenpost bleek dat deze samenkomst plaatsvond na de wetsvernieuwing; in latere jaren kwamen de baljuw en de commissarissen samen op de dag waarop men de rekeningen van de stad controleerde¹⁰². Ook voor Brugge bestond er een aanwijzing dat de baljuw en de schout de commissarissen in eigen huis ontvingen. In 1390 droeg de stad immers bij aan de kosten die bij deze gelegenheid werden gemaakt¹⁰³. In de andere jaren werd niet meer verwezen naar een dergelijke samenkomst, maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat deze niet plaatsvond. Uiteraard betrof het hier de ambtswoning van de baljuw en de schout, een ruimte die dichter aansloot bij de politieke ruimtes dan de woningen van de stadsbestuurders.

Het gebruik van de private ruimte tijdens het ritueel van de wetsvernieuwing toonde aan dat de scheiding tussen privé en openbaar domein in de Middeleeuwen niet te scherp mag worden getrokken. Belangrijk daarbij was dat het om een openbaar gebruik van de ruimte ging: de kosten van deze maaltijden werden immers door het stadsbestuur vergoed en in de stadsrekeningen genoteerd zodat controle over deze activiteit mogelijk was. Als deze voorwaarden niet waren vervuld, dan werd het gebruik van de private ruimte verdacht; in de beslotenheid van de woning konden immers ook onderhandse afspraken worden gemaakt die de objectiviteit van de wetsvernieuwing ernstige schade konden toebrengen. Een goed voorbeeld daarvan dateerde uit 1449. In de discussie die toen ontstond tussen Gent en de hertog aangaande

---

¹⁰¹ Bijvoorbeeld in 1463: "*Item ghegheven vut laste van scepenen edelen ende weerden heere mer Clais Triest, ridder, hoochbailliu van Ghend ter causen van den costen bi hem ute gheleyt ende ghedaen ter maeltijt van mijnen heeren den commissarissen ten huuse van den zelve mer Clais den 16^{en} dach van ougste anno 63, 2 l. gr.*": SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 20, fol. 61r.

¹⁰² Bijvoorbeeld in 1490: "*Item betaelt Arend Oosterlinc, coc, over Karel van Nassauwen, hoochbailliu van Ghend hem tot gheleyt over de costen by hem in de maeltijt ghegheven ten daghe van der rekeninghe van deser stede*": SAG, Oud archief, reeks 400, Stadsrekeningen, 30, fol. 344v.

¹⁰³ "*Item ghegheven den bailliu ende den scoutheeten van costen ghedaen te haerlieder hus up den andren dach in september als men de wet vermaecte bi den commissarissen van onser gheduchten heere*": SAB, Oud archief, 216, stadsrekeningen 1390-1391, fol. 104r.

de wetsvernieuwing verwezen de Gentenaren expliciet naar een ongeoorloofd gebruik van de privé-ruimte. Volgens hen waren de herenkiesers voor de wetsvernieuwing samengekomen in het huis van één van hen en had de commissaris Pieter Boudins of één van zijn handlangers aldaar van hen beloftes afgedwongen in verband met de samenstelling van de schepenbank. Dit gebeuren vond in het geheim plaats en bracht de rechtvaardige keuze in gevaar¹⁰⁴. Op zo'n moment tastte het gebruik van de private ruimte de openbaarheid van het ritueel aan omdat de gebeurtenissen aldaar niet gecontroleerd konden worden. Net als bij de herberg en de drinkgelegenheden het geval was, was het openbare gebruik van privé-ruimtes toegestaan, maar leverde het privaat gebruik ervan problemen op¹⁰⁵.

Besluit: de betekenis van de ruimte voor de symbolische communicatie

Middeleeuwse rituelen waren geen irrationele routine maar vormden politieke instrumenten die utilitair werden aangewend om een bepaald doel te bereiken. Althoff noemde hen spelregels die op een creatieve wijze werden ingeschakeld om een bepaalde boodschap over te dragen aan een publiek, zonder dat de zender de zekerheid had dat de ontvangers zijn boodschap juist zouden interpreteren. Omdat de ontvangtzijde steeds een onzekere factor bleef, moet bij de studie van rituelen de doelstelling van de communicatie centraal staan¹⁰⁶. De Gentse wetsvernieuwing had als doel aan te tonen dat de stad het komende jaar door een goed bestuur zou worden geleid. Daarbij moest in de eerste plaats worden bewezen dat de bestuurders op een goede, onpartijdige manier verkozen werden. Ten tweede moest de nieuwe sociale positie van de verkozenen gelegitimeerd en afgebakend worden. In dit besluit analyseren we de relatie tussen deze twee doelstellingen en het gebruik van de ruimte bij de Gentse wetsvernieuwing.

Een eerste belangrijk doel dat het ritueel van de wetsvernieuwing nastreefde was om aan te tonen dat de schepenen op een eerlijke wijze verkozen waren. Die zuiverheid werd op verschillende manieren in de verf gezet. De spreiding van de keuze over verschillende trappen was een eerste belangrijk middel. Hierdoor zou rechtstreekse invloed op het kiescollege aanzienlijk worden verminderd. Deze kiezers legden bovendien een eed af waarin zij plechtig beloofden om onpartijdig te zijn.

¹⁰⁴ *Dagboek*, I, 73.

¹⁰⁵ Groebner kwam i.v.m. de presentwijnen in de steden tot gelijkaardige conclusies: V. GROEBNER, "Gemein und Geheim. Pensionen, Geschenke, und die Sichtbarmachung des Unsichtbaren in Basel am Beginn des 16 Jahrhunderts", *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte, Revue Suisse d'Histoire, Rivista Storica Svizzera*, 49 (1999) 451.

¹⁰⁶ G. ALTHOFF, "Zur Bedeutung symbolischer Kommunikation für das Verständnis des Mittelalters", *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*, 31 (1997) 376-377.

RUIMTEGEBRUIK BIJ DE GENTSE WETSVERNIEUWING

Ook de ruimte werd ingeschakeld om deze neutraliteit te demonstreren. Het kiescollege vergaderde immers in een besloten conclaaf en werd zo, ook visueel, van de chaotische buitenwereld geïsoleerd. Dit aspect van de keuze was essentieel: verstoring van de kiezers wekte de verdenking van partijdigheid op. Het conclaaf vond niet plaats in een neutrale omgeving, maar men opteerde voor een officieel kader: de Collatiezolder. Doorgaans was de decoratie van deze ruimtes niet specifiek tot de kiezers gericht, maar de Gentse Collatiezolder vormde daarop waarschijnlijk een interessante uitzondering. Tussen 1480 en 1485 zou hier een gedicht op de muur hebben gestaan dat concrete richtlijnen voor de kiezers opsomde en hen aanspoorde een goede keuze te maken. Eveneens verwees men hier naar de straf die zij konden oplopen als zij zich niet aan deze regels zouden houden. In dit geval bestond er dus een rechtstreekse relatie tussen de ruimte en de handelingen die in dat kader werden gesteld. Belangrijk daarbij is dat het een openbaar gebruik van de ruimte betrof dat in de stadsrekeningen werd genoteerd en zodoende controleerbaar was. Geheime samenkomsten in herbergen of privé-woningen waren daarentegen niet onderworpen aan een publiek toezicht en derhalve verdacht. Deze bijeenkomsten wekten bij de Gentenaren dan ook het vermoeden van partijdigheid op.

Een tweede hoofddoel van de Vlaamse wetsvernieuwing was de nieuwe status van de schepenen te legitimeren en af te bakenen.

Daarbij was het allereerst van belang dat de nieuwe bestuurders op een rechtmatige wijze werden geïnstalleerd. Uit de Gentse bronnen bleek dat de nieuwe bestuurders vanop een officiële locatie aan de stadsbevolking werden geproclameerd. Men gebruikte hiervoor een raam van het schepenhuis van de Keure dat ook voor de afkondiging van wetten en verordeningen werd gebruikt. De nieuwe schepenen werden zo tegen de achtergrond van de pui van het stadhuis waargenomen. Dit architecturale kader verwees naar de macht in de stad, zowel die van het stadsbestuur als van de hertog. Deze ruimte kon bovendien alleen door geautoriseerde personen worden gebruikt en onderstreepte zodoende de legitimiteit van de proclamatie. Door de nieuwe schepenen vanuit de hoogte af te kondigen werd de distinctie van het nieuwe stadsbestuur ten opzichte van de bevolking zichtbaar gemaakt. Men visualiseerde daarmee de maatschappelijke orde die door de machtswissel was veranderd. De legitieme uitstraling van de ruimtelijke context werd bovendien met auditieve en visuele middelen vergroot. Zo traden in Gent de stadsspeelliederen bij de proclamatie op. Deze akoestische signalen stonden symbool voor de openbaarheid van de machtsoverdracht, hetgeen noodzakelijk was voor de rechtsgeldigheid ervan. Dienaars hielden toortsen, kaarsen en vuurpannen vast op de locatie van de proclamatie. Deze zeer kostbare verlichting verwees naar de macht in de stad en voorzag de proclamatie op die manier van een indrukwekkende, officiële glans. Met de plechtige proclamatie moest vooral de legitieme status van de verkozenen worden aangetoond.

JACOBA VAN LEEUWEN

Tijdens de wetsvernieuwing werd tevens de plaats van de schepenen in de ruimere machtshiërarchie symbolisch gecommuniceerd. In eerste instantie waren de schepenen vertegenwoordigers van de landsheer en namen zodoende een plaats binnen de grafelijke machtshiërarchie in. Bij hun aanstelling legden zij een eed af aan de commissarissen waarin zij beloofden de landsheer trouw te dienen. In de ruimte waarin zij werden verkozen en aangesteld waren eveneens talrijke verwijzingen naar de grafelijke dynastie aanwezig. Heraldische tekens en grafenreeksen verwezen naar de bron van de macht van het stadsbestuur.

Daarnaast representeerden de schepenen ook de stadsbevolking. In verschillende Europese steden was het gebruikelijk dat het nieuwe stadsbestuur op de schepenbank werd geïnstalleerd waardoor de orde in de stad gerepresenteerd werd. De Gentse schepenzetels werden in een aantal periodes verdeeld over de drie leden van de stadsbevolking. Deze machtsbalans had derhalve ook een ruimtelijke dimensie al is het niet zeker dat de nieuwe bestuursleden ritueel op de schepenbank werden geplaatst. Met het gebruik van de Collatiezolder als de locatie voor het conclaaf van de kiezers werd eveneens verwezen naar de binnenstedelijke machtsbalans. De herstelde orde in de stad werd tenslotte ook gevisualiseerd tijdens de proclamatie waar de nieuwe schepenen letterlijk verheven werden boven het volk.

De visuele referenties aan de dubbele bron van de macht van de schepenen hadden een tweevoudige functie. Enerzijds wezen zij het stadsbestuur op hun verplichtingen ten aanzien van de landsheer en de stad, maar anderzijds moesten zij eveneens de sociale positie van de schepenen legitimeren en hun plaats in de hiërarchie zichtbaar maken.

Van de nieuwe bestuursleden werd veel verwacht. Tijdens het ritueel werden de concrete richtlijnen voor hun functie in de schepeneed opgesomd. Bij de aflegging van deze eed zetten de nieuwe bestuursleden hun ziel als onderpand in. Als de schepenen zich niet aan deze normen zouden houden, volgde bij het laatste oordeel een zware straf. In de schepenzaal was dan ook een referentie aan de absolute onpartijdigheid van de hemelse Rechter aanwezig, die de schepenen bij de uitvoering van hun ambt tot voorbeeld moest dienen. Deze religieuze dimensie kwam eveneens tot uiting in de organisatie van misvieringen die de inspiratie van de Heilige Geest over de schepenen afsmeekten. Deze zou moeten aansporen tot eendracht en een verantwoordelijk bestuur. Door het gebruik van de ruimte werden de schepenen dus eveneens gesitueerd in de goddelijke orde, hetgeen hun positie tegelijkertijd moest legitimeren en hun normen moest opleggen voor hun toekomstig gedrag.

De Gentse wetsvernieuwing was een ritueel waarin de maatschappelijke status van de schepenen op symbolische wijze werd gecommuniceerd. Daarbij was ook het ruimtegebruik van belang. De encenering van de machtswissel in een betekenisvol decor visualiseerde immers de voornaamste doelstellingen van de wetsvernieuwing. Het onderstreepte de onpartijdigheid van de keuze, legitimeerde de positie van de schepenen en maakte de verwachtingen die zij moesten inlossen zichtbaar.